

Лозова О.М. Семантика провідних екзистенційних цінностей у сучасній свідомості // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Психологія.– 2007.– Вип. 37.– № 759. – С. 156-160.

Лозова О.М.

СЕМАНТИКА ПРОВІДНИХ ЕКЗИСТЕНЦІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ У СУЧАСНІЙ СВІДОМОСТІ

Резюме. Стаття містить аналіз проблематики в галузі вивчення феноменів свідомості сучасної людини. До вивчення таких екзистенціальних цінностей, як життя, свобода і любов, запропоновано новий підхід, що ґрунтується на засадах психосемантики і психосемиотики.

Ключові слова: психосемантика, психосемиотика, екзистенціальні цінності.

СЕМАНТИКА ВЕДУЩИХ ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В СОВРЕМЕННОМ СОЗНАНИИ

Резюме. Статья содержит анализ проблематики в области изучения феноменов сознания современного человека. К изучению таких экзистенциальных ценностей, как жизнь, свобода и любовь, предложен новый подход, основывающийся на началах психосемантики и психосемиотики.

Ключевые слова: этническое сознание психосемантика, психосемиотика, экзистенциальные ценности.

O.Lozova

Semantics of Key Existential Values in Modern Consciousness

Summary. The article explores the current state of modern consciousness. A new approach in studying phenomena of consciousness (concept's «life», «freedom», «love»), based on psychosemantical and psychosemiotical methods, was proposed.

Key words: ethnical consciousness, psychosemantics, psychosemiotics, existential values.

Постановка та аналіз наукової проблеми.

У психосемантичних дослідженнях час від часу ставиться питання пошуку такого наукового підходу до узагальнення емпіричних даних, який був би здатний створити умови адекватного аналізу й порівняння семантик таких нерівнозначних джерел інформації як фольклор, художня література, вербальні реакції досліджуваних тощо. Можливість конструктивного вирішення даної проблеми вбачаємо в методологічних принципах та методичному апараті двох наукових галузей – психосемантики та психосеміотики.

У праці О.С. Кирилюка «Категорії граничних підстав і проблеми реконструкції первинних структур свідомості» [3] аналізуються ті первинні схеми світосприймання, що пов'язані з граничними підставами людського існування, з категоріями життя й смерті. Осмислення такого первинного досвіду життя, на думку автора, лежить в основі породження як найдавніших, так і сучасних текстів. Розглянемо докладніше дану концепцію, яка вперше у вітчизняній семіотиці претендує на пошук прямого зв'язку знакової структури тексту (міф, казка, релігія, література, кіно) з фундаментальними світоглядними структурами.

В якості структуротвірних факторів стосовно культурно-світоглядних текстів, які дають весь набір актантів, функцій і результатів, автор пропонує розглядати **категорії граничних підстав** (КГП).

У рамках розглянутої концепції виділяються такі КГП-рівні: а) біологічний (функціональний) форми народження, життя, смерті й безсмертя; б) діяльнісні соціальні структури, що трансформують біофункції у форми суспільного, людського поведіння; в) дублікати соціалізованих біофункцій і соціальних діяльнісних структур; г) ідеальні моменти цієї діяльності, історично відокремлені від неї й перетворені в самостійно функціонуючий комплекс світоглядної свідомості у вигляді текстів культури [3, с.40]. Потім

КГП-структури кодифікуються в аліментарний, еротичний та соціально-виробничий коди, що проявляються також у модифікаціях, пов'язаних з особливостями соціально-виробничого життя (рослинництво, скотарство, соціальні комунікації й т.п.).

Автор пропонує розглядати КГП-структури як межу для інших компонентів структури тексту, оскільки далі них семантизація дійсності в рамках сюжетно-композиційного моделювання тексту не йде. Вони є своєрідним засобом просторово-часової організації фізіологічних форм організації живого, засобами духовно-практичного подолання кінцевості людського буття та виразниками головних смисложиттєвих орієнтирів.

У реальності будь-який текст являє собою надзвичайно складне переплетення мотивів, образів, символів, сюжетних ліній. О.С.Кирилюк розглядає КГП на прикладах міфу, казки, літературного твору й кінодискурсу. Ми застосуємо цю форму узагальнення інформації до текстів східнослов'янського фольклору, давньої літератури й вербальних реакцій досліджуваних в експерименті.

Хід та результати дослідження.

Ми поставили за **мету** дослідити семантичні поля понять-універсалій *життя*, *свобода* та *любов* у свідомості сучасника, у зв'язку з чим були сформульовані такі експериментальні завдання:

- 1) аналіз специфіки екзистенціальної семантики понять *життя*, *любов* та *свобода* методом категорій граничних підстав та аналізу асоціативних рядів цих понять.
- 2) психосемантичний аналіз зазначених категорій методом семантичного диференціалу.

Оцінну семантику нашого сучасного ми розглянемо на результатах асоціювання трьох універсалій: одна з них відноситься до онтологічної сфери – це категорія *життя*, друга – до ментальної – категорія *свобода*, третя належить до сфери емоційного життя суб'єкта – категорія *любов*.

Прослідкуємо семантичні особливості асоціатів до поняття *Життя*. Найбільш репрезентативною тут є група лексем, що перебувають у парафрастичному зв'язку зі словом-стимулом. Такі реакції являють собою іменники, утворені від інших частин мови – субстантиви, – що видає їхня вторинність стосовно конкретних атрибутів об'єкта. Міра такої вторинності означування може пролягати від простого порівняння до метафори (як ознаки історичного міфу) і охоплювати всі форми тропізму. Для нашого дослідження ці елементи цінні як індикатори або історичного міфу, або новітнього міфу, що тільки формується.

Життя «субстантивно-метафоричне»: *любов (7), щастя (5), рух (4), реальність (4), радість (4), свобода (3) здоров'я (3), вітер (2), вибір (2), дорога (2), ціль (2), цінність (2), сон (2), робота (2), тепло (2), банальність, боротьба, буря, віра, весна, вода, повітря, війна, питання, голод, гірська ріка, дерево, добро, будинок, друзі, дім, бажання, краса, крила, люди, мрія, мудрість, чоловік, надія, відстій, помилки, пекло, підготовка, підйом, спокій, поле, потік, свято, вдячність, процес, подорож, шлях, сила, сонце, сіль, терпіння, плин, хмари, університет, умовність, холод, крихітність, людина, людське існування, почуття, шанс, енергія, отрута.*

Не менш продуктивну семіотичну групу можна озаглавити семою «*атрибутивне*»; вона означає констатацію основних ознак, характеристик, іманентних рис об'єкта, не відбитих в інших семіотичних групах. Українська мова фіксує атрибуцію об'єкта переважно в прикметниках, а також віддієслівних та відприкметникових іменниках.

Життя «атрибутивне» – *прекрасне (4), важке (3), щасливе (3), цікаве (2), одне (2), існування (2), складність (2), безцінне, важливе, веселе, говорити, дороге, тварин, забути, земля, і смерть, інтерес, джерело, гарне, насичене, ненадійність, непостійне, непередбачене, навчання, небезпека, відповідальність, дуже цікаво, відчувати, засмучуватися, їжа, рухливе, повнокровне, повноцінне, смугасте, прикольне, проблеми, протиріччя,*

проходить, радуватися, світле, своє, солодке, слухати, існування у світі живих істот, гарне існування.

Життя «часове»: час (6), довге (5), вічність (3), коротке (2), нескінченність, більше, час для навчання, короткочасність, мить, момент, безперервне, плинність, годинники.

У семантиці наступного гнізда очевидні ознаки, засновані на символізмі та поетичній піднесеності асоціацій як ознаках семи «міфологічне». Семантика всіх наступних семіотичних груп, в силу своєї прозорості, не потребує коментарів.

Життя «міфологічне»: доля (3), небо (2), море (2), хліб (2), смерть (2), любов і голуби, прожити - не поле перейти, релігія, символ, творити, творіння.

Життя «рефлексивне»: моє (4), спрямоване на задоволення власних потреб, дуже мало, дуже багато, мимоволі, хочеться жити, хочу, я люблю тебе, життя.

Життя «генетичне»: сім'я (4) дитина (4), діти (2), давати, дарувати, батьки, народження, сімейне.

Факторизація даних психосемантичного оцінювання досліджуваними поняття проводилась на основі комп'ютерної програми SPSS 12.0, встановлення власних значень факторів відбувалося за допомогою методу головних компонент. Рівень статистичної значущості факторів для даної вибірки встановлений у показниках не нижче 7 %, а статистичної значущості шкал – 0.50.

Отже, цифрові показники факторів семантичного простору поняття *Життя*.

Перший, уніполярний, фактор (доля поясненої дисперсії 43.2 %) представлений такими шкалами з факторним навантаженням: міцний (0.878), відкритий (0.851), приємний (0.834), гордий (0.815), щасливий (0.784), вільний (0.780), близький (0.778), рідний (0.762), мінливий (0.758), досвідчений (0.732), мужній (0.731), природній (0.729), самобутній (0.726),

благородний (0.725), могутній (0.713), розумний (0.655), великий (0.655), енергійний (0.615), правильний (0.604), зрозумілий (0.594), красивий (0.590), молодий (0.578), дружній (0.576), добрий (0.565), чесний (0.512), веселий (0.501). Семантика фактора описується категорією *Емоційне прийняття*.

Другий, біполярний, фактор, що пояснює 9.2 % дисперсії, склали конструкти: *стать* (0.614), *веселий* (0.559) та *єдиний* (-0.682), *могутній* (-0.524), що відображає таку якість свідомості досліджуваних, як *Легковажність*.

Третій, біполярний, фактор (7.7% дисперсії) утворюється семантикою шкал: *чесний* (0.528), *енергійний* (-0.588), в яких відбилася якість *Інертність*.

Крім цього, поняття *життя* забезпечує факторне наповнення й інших універсальних категорій: *друг, хліб, душа, свобода*.

Здорова свідомість послідовно асоціює себе з поняттям *життя* – звідси стійкий оптимізм суджень у першому факторі. Перегукуючись з поняттями “мінливий”, “молодий” та “веселий”, зміст другого фактору відбиває карнавальне народне ставлення до буттєвості. Народна ж філософія постмодерної споглядальності та “вибачливої” млявості семантизована у третьому факторі.

Категорія *життя* інтерпретується сучасником субстантивно-метафорично, атрибутивно, міфологічно, рефлексивно й генетично як щось *емоційно прийнятне легковажне, інертне*. У цілому *життя* за кодом світоглядної свідомості еротичне як на біологічному рівні онтології, так і на ідеальному рівні рефлексивного опису.

Асоціативний простір поняття *Свобода* має таке відображення.

Свобода «атрибутивне»: *незалежність* (13), *воля* (12), *боротьба* (2), *вітер* (2), *вибір* (9), *гармонія* (2), *гроші* (2), *життя* (2), *небо* (2), *відповідальність* (2), *поле* (3), *повна* (2), *простір* (2), *рівність* (2), *революція* (2), *сонце* (2), *статуя* (2), *ціль* (2), *анархія, влада, вода, повітря, демократія, думати, подих, бажання, мир, монумент, море, думка, народам,*

наполегливість, Нью-Йорк, обов'язків, від чого, відносини, розуміння, право, рішення, вільні, вільний, волю не спинити, сила, швидкість, зміст, совісті, тепло, те чого в нас нема, в'язниця, Україна, фінансова, фрістайл, чисте небо, почуття.

Свобода «інструментальне»: свобода слова (5), свобода думки (3), самотійність (2), свобода дій, можливість вершити по-своєму, волевиявлення, рух, дія, необмеженість.

Свобода «захисно-комфортне»: світло (2), благополуччя, душевний комфорт, і душі й тіла, коли добре, легко дихати, легкість, свіже повітря, світло в душі, стан душі.

Свобода «рекреативне»: можливість проводити час собі на втіху, відпочинок, плавання, приємне проведення часу.

Свобода «рефлексивне»: можу все, що захочу, закінчується там, де починається свобода іншого, люблю, моя.

Свобода «терапевтичне»: щастя (4), не боятися, радість, подолання ворога.

Наводимо психосемантичні параметри факторів семантичного простору поняття *Свобода*.

Перший, біполярний, фактор (доля поясненої дисперсії 44.3%) представлений такими шкалами з факторним навантаженням: розумний (0.832), великий (0.811), благородний (0.808), чесний (0.799), відкритий (0.791), красивий (0.790), мужній (0.778), приємний (0.772), веселий (0.769), енергійний (0.766), сміливий (0.758), природній (0.749), досвідчений (0.734), щасливий (0.718), самобутній (0.713), близький (0.703), рідний (0.697), могутній (0.688), молодий (0.681), добрий (0.646), вільний (0.614), єдиний (0.608), гордий (0.576), правильний (0.551), на протилежному полюсі фактора шкали: зрозумілий (-0.668), простий (-0.536). Семантика фактора описується категорією *Інтелектуальне благородство*.

Другий, уніполярний, фактор, що пояснює 12.1 % дисперсії, склали конструкти: український (-0.722), міцний (-0.604), близький (-0.576), простий (-0.555), що відображає таку якість, як *Складне позаетнічне явище*.

Третій фактор *Справедливість* (7.3 % дисперсії) утворюється семантикою однойменної шкали: правильний (0.705).

Фактор *Свобода – страх* входить складовою частиною до семантики поняття *Дитина*, фактор *Несвободи* відбиває семантичний простір поняття *Земля*. *Свобода* також забезпечує факторне наповнення багатьох універсальних категорій: життя, хліб, душа.

Отже, *свобода* оточена семантикою життя, соціальної діяльності, еросу і безсмертя, ідеально-рефлексивного. Бажаність і практична недосяжність абсолютної свободи створюють підґрунтя для міфологізації поняття. Українська колективна свідомість не задоволена мірою наявної свободи, але оцінювання самої категорії ведеться не емоційно, а в плані когнітивного оцінювання. Помічено, що виключно раціональний підхід до семантизації поняття у східного слов'янина, як правило, супроводжується тим, що поняттю “відмовляється” в етнічності.

На думку О.С. Бароніна, компромісним варіантом між егоцентризмом і формами колективної взаємодії є любов до *свободи* та гуманізм, який визначає тільки такі способи соціальної організації, що ґрунтуються на принципах добровільності і ні в чому не обмежують свободи волі [1]. Сильний вольовий елемент ментальності українців породив інститут козацтва. Проте, багато етнологів наголошують на недостатньо розвинутій соціальній волі українського етносу. Перевага емоційності, споглядальності, мрійливості над волею в характері українця часто призводить до того, що поставлені цілі не були досягнуті, або реалізувались не так, як були задумані. Неадекватність вольової регуляції відображається і в упертості, яка проявляється у прагненні діяти по-своєму, всупереч розумним доказам чи порадам [1, с. 64]. Думається, саме тому категорія *Свобода* кваліфікується

українською етнічною свідомістю як справедливе, благородне й привабливе, при цьому етнічно чуже явище.

I, зрештою, семантика поняття *Любов*. Семіотичний аналіз асоціацій.

Любов «атрибутивне»: *почуття (8), любов (6), зустріч (3), коханий (3), розуміння (3), повага (3), довіра (2), вірність (2), взаємна (2), щирість (2), переживання (2), найпрекрасніше почуття (2), радість (2), безмежне, безумовне, безкорислива, благо, більша, весна, вечір при свічках, взаємини, разом, чарівна, всепрощаюча, глибинність, голубина, двоє, дитячість, добро, доброта, єдине ще живе, до ближнього, справжня, постійність, правда, відданість, звичка, романтика, упевненість, людина-чоловік-подружжя, чесна, чиста, чуйність, емоції.*

Любов «комфортне»: *щастя (7), тепло (5), пестощі (3), ніжність (3), безпека, взаємопідтримка, взаєморозуміння, турбота, заповнює людське існування добротою й ласкою, захист, насолода, відчуття начебто краще не може бути, затишок.*

Любов «травматичне»: *смуток (2), розлука (2), біль, горе, ненависть, необережність, неправда, немає, непевність, і ненависть, вогонь і попіл, розривається серце, терпіння, хмари, важко, холодне.*

Любов «субстантивно-метафоричне»: *серце (3), друзі (2), квіти (2), Господь, дім, душа, життя, багаття, краса, хлопчик, надія, небо, вогонь, Батьківщина, сонце, країна, стріла.*

Любов «біологічне»: *пристрасть (5), близькість, взаємний потяг людей до протилежної статі, гаряче, чоловік, обійми, відчуття, поцілунки, приємно, секс.*

Любов «часове»: *вічна (3), місяць, хвилина, молодість, на все життя, юність.*

Любов «генезисне»: *дитина (4), мати (3), рідні (3), сім'я (3), бабуся, дочка, батько.*

Факторне відображення семантичного простору поняття *Любов*. Перший, уніполярний, фактор (доля поясненої дисперсії 48.4%)

представлений такими шкалами з факторним навантаженням: рідний (0.872), чесний (0.868), енергійний (0.862), природний (0.853), красивий (0.841), близький (0.837), великий (0.829), приємний (0.821), сміливий (0.763), веселий (0.754), добрий (0.746), благородний (0.741), міцний (0.741), щасливий (0.740), досвідчений (0.738), вільний (0.729), єдиний (0.725), мужній (0.709), український (0.689), могутній (0.683), відкритий (0.657), самобутній (0.656), зрозумілий (0.594), молодий (0.589), гордий (0.569), розумний (0.553), правильний (0.545), простий (0.500). Семантика фактора описується категорією *Позитивна оцінка*.

Другий фактор, що пояснює 8.3 % дисперсії, утворений одним конструктором: зрозумілий (-0.571), що відображає категорію *Тайна*.

Третій, біполярний, фактор (7.7 % дисперсії) утворюється семантикою шкал: гордий (-0.626), вік (0.524), у яких відбилася якість *Вікова мудрість*.

Крім цього, фактор *Любов – критичність* входить складовою частиною до семантики іншого поняття – *Дитина*, а також наповнює собою асоціативні поля понять *сім'я, батько і мати*. Тому й не дивно, що список провідних шкал головного фактору очолює категорія, що повертає нас до поняття любові як сімейно-родового почуття. Саме вона створює почуття комфорту, близькості, згуртованості людей, що живуть поруч, тобто тієї життєвої філософії добра, яка здатна досягнути таїну любові (другий фактор) і передбачає мудрість оцінки (третій). Цей нюанс знаходить підтримку у змісті семи любов «генезисне», незважаючи на те, що полісемічне слово “любов” більшістю досліджуваних мислиться у значенні “кохання”: любов «біологічне» та любов «травматичне».

Формула кодифікування КГП фіксує розгалуженість семантики поняття – від біологічного до ідеального. Універсалія повністю розміщується в семіотичному просторі *життя*, виразно психологізована й, за рідкісним винятком, не містить ознак міфу, тобто десакралізована.

Результати цього експерименту дозволяють убачити їх схожість з висновками іншого дослідження. Обґрунтовуючи антропологічну модель

вітчизняної традиції психотерапії – етичного персоналізму – та з метою виявлення основних понять даної психотерапевтичної традиції професором О.Ф. Бондаренком було проведене психосемантичне дослідження великого масиву текстів (обсягом біля мільйона слів) православних богословів і представників класичної російської філософії [2]. Сукупна факторизація всього масиву богословських і філософських текстів, що втілюють у собі російську ментальність, дозволила авторові виділити чотири незалежні фактори: "логічна послідовність", "цінність пізнання як діяльності, влади й свободи", "безумовна моральна цінність *любові*" і "обов'язок як божественна сутність людини" [2, с.46]. Як бачимо, узагальнення семантичних даних зазначених текстів містять в собі категорії, притаманні свідомості сучасної людини, що свідчить про суттєву збереженість основних екзистенціальних цінностей східних слов'ян.

Висновки.

Семантика, з якою можна було б пов'язати формування сучасного міфу про людину, пов'язана з ідеалізацією всіх проявів *життя*, *еросу* й експансією *соціально-діяльнісного* в ньому. Ідеалізацію цінностей *любові* й *свободи* ми розцінюємо як компонент новітнього міфу про *безсмертя*. Новизною останнього є те, що він *рефлексується* суб'єктом, те, що *сакральне* в ньому сьогодні стає *аліментарно-еротичним*. Формується нова семантика, характерна ідеалізацією *свого*, нова міфологія *престижності*.

Таким чином, семантика універсальї *життя*, *свобода* та *любов* в сучасній свідомості десакралізована: щодо цих понять активно формується новітній міф, засадничі мотиви якого полягають у континуумі індивідуалістичних цінностей – цінностей соціальних переваг, престижу володіння, особистого комфорту.

Література.

1. Баронин А.С. Этническая психология.-К.: Тандем.- 2000.-264 с.

2. Бондаренко А.Ф. Понятийный тезаурус этического персонализма как русской традиции в психотерапии // Журнал практикующего психолога, 2005.-вып.11.-С. 39-49.
3. Кирилюк А.С. Категории предельных оснований и проблемы реконструкции первичных структур сознания // Рациональность и семиотика дискурса.- К.: Наукова думка, 1994.-251 с.
4. Лозова О. М. Психосемантика етнічної свідомості: проблема й тенденції розвитку // Вісник кафедри ЮНЕСКО.-Вид. Центр КНЛУ. – К.-2006.-17 с.